

DİL XARİCİ FAKTORLARLA QARŞILIQLI MÜNASİBƏTLƏR ZƏMİNİNDƏ ELMİ ŞURA VƏ ELMİ KATİB SÖZLƏRİ HAQQINDA DÜŞÜNCƏLƏRİM



Yusif YUSİFOV,
professor

Dilçilik elmi ilə bağlı qaynaqlarda sözün dilin ən işlək vahidi statusu qazandıqı göstərilmişdir. Söz heyvət doğuracaq dərəcədə çoxəhətlili lingvistik özəlliklərin daşıyıcısı olduğu üçün müxtəlif yönümlərdən araşdırılır. Dil vahidlərinin hamısı sözdən qaynaqlanmış, onların bünövrəsi başlanğıc söz olmuşdur. Sözün ilkinliyi haqqında düşüncələr uzun zaman beynlərə hakim kəşilmişdir. Bədii yaradıcılıq isə bu mifi nəinki yada salmış, təsvir və təbliğ etmiş, onu daha da gücləndirməyə çalışmışdır. Bu dəyərli sərəvələ bağlı poetik deyimlər çoxdur. Nizami yazır: "Söz oldu bu cahanda ciltvələnen ilk gözəl. Şairə görə, torpaqdan yaranmış palçıq bədən sözlə cana gəlmişdir. Şair sözü bədənə can verən ruha emiləşdirir. Nəsimi sözü varlığın əvvəli və sonu adlandırmışdır. Füzuli yazmışdır: Can sözdür, əgər bilir, insan, sözdür ki, deyirlər özgözü can. Söz dilin əvəzsiz vahidi sayılır. O, dil sisteminin nüvəsi, canıdır. Ona görə də özəllikləri araşdırılan, qanunauyğunluqları, incəlikləri üzə çıxarılan ən özek, ən başlıca ünsiyət vasitəsi, insan həyatının mənası, onun varlığının ilk zəruri şərti adlandırılan dilin hərtərəfli, dərinlən öyrənilməli dilçilik elmi eyni zamanda söz haqqında lingvistik təlim də adlandırılır. Söz birləşməsinin, cümlənin və mətnin yaranması birbaşa sözlə bağlıdır. Müəyyən anlayışların adları söz birləşməsi formasında yaranırsa da, söz sayılır. Məsələn, elmi şura, elmi katib belə sözlərdəndir. Yəni, həmin örnəklər birincisi növ ismi birləşmələr olsalarda, sintaktik vahid, yaxud ismi birləşmə deyil, təşkilat, vəzifə anlayışlarını bildirən sözlərdir. Çünki gözə qarpanlar, yəni elmi şura elmi katib formaca birincisi növ ismi birləşmələr, yaxud sintaktik;mənaca isə leksik vahidlərdir. Onlar söz anlayışının lingvistik ifadə görümləri, onun yeni sözlə funksiyasının daşıyıcılarıdır. Elmi katib və elmi şura müəyyən varlıqların adları kimi yaranmışlar. Ad kimi başlatıldıkları üçün nominativ, yaxud adlandırma funksiyasını gerçəkləşdirirlər.

Söz və anlayış arasındakı münasibət məsələsinə obyektiv, düzgün mövqedən yanaşmaq olduqca vacibdir. Ona görə də elmi şura, elmi katib adlarının birinci komponentinin mənasının düzgün anlaşılmasının xoşagəlməz, arzuədimləz nəticələrə səbəb olması bəzi sözlərin anlayışları doğru, düzgün ifadə etməməsi bərdə fikir, düşüncə yaratmışdır. Yəni; həmin adların ön tərəfinin dar anlamda başa düşül-

məsi Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunda, indiki ADPU-da müəyyən vəzifələrin daşıyıcıları arasında qarşıdurma, toqquşma yaratmışdır. 1984-1994-cü illərdə Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunda (indiki ADPU-da) elmi katib işləyənə həmin vəziyyətlə qarşılaşmışam. Mən 14. 09. 1984-cü ildə elmi katib təyin edilənə qədər adı göstərilən ali təhsil ocağında yalnız ənanə hökm sürmüşdür. Yəni, orada elmi katib vəzifəsində işləyən şəxslər elmi hissənin ötağının bir küncündəki stulda əyləşib vəzifələrinə aid olmayan elmi hissənin də işlərini görmüşlər. Elmi katib düzgün olmayaraq elmi hissənin işçisi sayılmış, elmi işlər üzrə prorektorun tabeliyində olduğu etmiş elmi hissəyə aid işləri də icra etmişdir. Ancaq 1981- ci ildə Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunun (indiki ADPU-nun) rektoru təyin edilən professor Afad Qurbanov uzun illərdən bəri davam edib yaşayan bu yalnız ənənəyə son qoymuşdur. 1984-cü il sentyabrın 13-də mənə həmin ayın 14-dən institut(universitetin)elmi katibi olacağım haqqında əmrə gəlmiş kəcəyini deyəndə yalnız rektora tabe olduğumu və hansı konkret vəzifələri icra etməyimi açıqladı. Elə o vaxtdan elmi hissədə yox, ayrıca otaqda yerləşib, yalnız rektorluq, elmi şura ilə bağlı sənədlər, məsələlər üzərində işləyib, iclasda baxılıb təsdiqlənmək üçün sədrə, yəni rektora çatdırırdım. Elmi şuranın iş planındakı müxtəlif məsələlərə bax korpusun II mərtəbəsində yerləşən kiçik zalda keçirilən yığıncaqlarda baxılıb və onları təsdiq edilmiş, yaxud edilməməsi səvərmə ilə müəyyən edilirdi. İclasda baxılacaq gündəlik məsələlərə aid bildirişlər onun keçirilməsindən bir neçə gün əvvəl fakültələrin kafedralarına, həmin ali məktəbin uyğun şöbəsinə çatdırılırdı. Rektorun göstərişi ilə vaxtaşırı elmi şuranın yığıncaqları ayrı-ayrı ünvanlardakı korpuslarda da keçirilirdi. Bu rektor Afad Qurbanovun iş üslubu idi.

Elmi şurada ali məktəb həyatına aid edilən ən başlıca məsələlər: Tədris, ideya-siyasi tərbiyə, iqtisadi təsərrüfat, kadrların yetişdirilib formalaşdırılması, fəaliyyətlərinin dəyərlandırılması, tələbələrle doqtrantlarla aparılan işlər, müəllimlərin fəaliyyətinə nəzarət, tədris-metodik, tədris işlərinin düzgün yönümdə təhlili, professor-nəzəmlilim heyətinin müsabiqə yolu ilə seçkisi, fakültələrdə, kafedralarda görülən işlərin yoxlanılması, elmi-tədqiqat işlərinin vəziyyəti və s. məsələlərə vaxtaşırı baxılıb və uyğun qərarlar çıxarılırdı. Bütün bu sadalananları nəzərə alan rektor, professor Afad Qurbanov elmi katibin yalnız birbaşa elmi şuranın sədrinə, yəni rektora tabe olduğunu, o elmi şuranın geniş funksiyalı və böyük hüquqlu təşkilat iş planında ali məktəb həyatının ümumi mənzərəsinin əksini tapan, geniş funksiyalı, böyük hüquqlu təşkilat, ali məktəb həyatı ilə bağlı ən önəmli və başlıca məsələləri araşdıran, uyğun qərarlar çıxaran, işlərin düzgün yönümdə gedijini yoxlayan, pedaqoji, elmi-pedaqoji kadrların hazırlanması səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün ən dəyərli yolları müəyyənəndirən özek, qurum olmasından danışırdı. Öndə yazdığımız kimi ADPU-da elmi katib elmi hissəsinin işçisi sayılması, elmi işlər üzrə prorektorun tapşırıqlarını icra etməsi kimi yalnız ənənəyə son

qoyması professor Afad Qurbanovun ADPU tarixində ən önəmli və həmişəlik yadda qalan xidmətlərindən biridir.

Elmi şura elmi katib adlarının birincisi tərəfi, yəni elmi sözü yalnız hərfi anlamda başa düşülməməlidir. Elmi sözün kökü, i işə həmin sözdən (ism-dən) sifət əmələ gətirən sözdüzdüldüci şəkilçidir. Elmi şura, elmi katib formaları terminlərdən daha çox ümumiş-lək söz kimi anlaşılır.

Burada söhbət elm sözünün dilə ilk dəfə termin kimi yaranıb işlənsə də, dar çərçivəyə sığmaması, onu aşib mənə dolğunluq qazanmasından, geniş anlamda işləmə bilməsindən gədir. Elmin insan həyatında, fəaliyyətində olduqca önəmliyi onu nitqə gərçək-ləşdirən sözün mənə strukturunun mözmunca dolğunlaşmasına səbəb olmuşdur. Elm və Təhsil nazirliyinin öhdəsində, tabeliyində elmi-tədqiqat institutlarında, eləcə də təhsil ocaqlarında elmi suralar, elmi katiblər aid edilidkləri, tabeliliklərində işlədikləri qurumların funksiyalarına görə fərqlənirlər. Elmlər Akademiyası və təhsil sisteminə aid elmi suralar, elmi katiblər arasında funksional fərqlərlə yanaşı, ümumi oxşar cəhətlər də vardır. Belə ki elmi tədqiqat institutlarında başlıca, önəmli funksiyaların yerinə yetirilməsi, iş planının hazırlanması, direktorların yeni müxtəlif ixtisaslar üzrə elmi şuranın sədrlərinin göstəriş-lərini yerinə yetirilməsi, həyata keçirilməsi birbaşa elmi katiblə bağlı mə-sələdir. O, elmi tədqiqatların, araşdır-maların ümumi prespektivlərinə və göstəricilərinə aid təkliflərin hazırlan-masına rəhbərlik etmək vəzifəsindən daşıyıcıdır. Elmi katib müəssisənin elmi bölmələrini onlarla birlikdə iş aparan digər idarə və təşkilatlarla əla-qələndirir. O, müəssisədə, əsas hansı yönümlərdə iş görüldüyünü, onların səmərəli təkliflərin, proqramların tə-ləblərinə uyğun olduğunu müəyyən edir. Elmi şuranın iş planının layihəsi-ni hazırlayır, məsələlərin yerinə yetir-ilməsinə, şuranın qəbul etdiyi qərar-ların həyata keçirilməsini yoxlayır. Dissertasiya müdafiəsi, elmi adlar ver-ilməsi ilə bağlı materialların hazırlan-masına nəzarət edir. Onlara aid işləri də elmi katib yoxlayır. Elmi əsərlərin nəşri üçün təkliflərin hazırlanması, on-lara rəy verilməsi də elmi katiblə bağlıdır. Elmi konfransların, yığın-caqların, seminarların aparılmasında, keçirilməsində başlıca və önəmli rolu oynayan elmi katibdir. Elmi katib və diskusiyaların təşkilində aparıcı funksi-yaların daşıyıcısı, işçilərin attestasi-yalarının aparılması ilə bağlı yaradıl-mış komissiyanın üzvü olub və uyğun sənədləşmə işlərinin hazırlanması qəbul edilməsində həlledici funksiyanın daşıyıcısıdır. Elmi katib kadrların hazırlanması, ixtisaslarının artırılması, elmi işçilərin hüquqlarının, vəzifələrinin genişləndirilməsi üçün təkliflər hazırlay-ır və onları reallaşdırılmasını gərç-ək-ləşdirilməsini təmin edir. Elmi sözüni düzgün, daha doğrusu, geniş anlamda başa düşməyənlər, daha doğrusu elmi katib adının ilk tərəfini, komponentini, yəni elmi təyininin birtərəfli anlayışları belə düşünmüşlər ki, ancaq elmi hissəyə aid işləri görən təkcə elmi tədqiqat mözmunlu sahe-lərdə çalışanlar elmi katib adlanır. Bu vəzifə adına belə yanaşanlar həmin adn birincisi tərəfini düzgün, anlama-nyanlar elmi sözünün çoxmənalılığını başa düşməyənlərdir.

Elm sözünü hərfi anlamda izah etmək ciddi, yanlışlığa yol verilməsinə səbəb olmuşdur. O, insan həyatı, həyatın bütün durumları üçün normativ-likdir. Elmlik prinsipi həmişə hər yerdə gözlənilməli, qorunmalıdır. Elmlik yüksəklik, alilik, ucalıq həqiqəti, doğruluğu sevmək deməkdir. Elmlik hisslərin, emosiyaların ağılın qulu olmasına çalışmaqdır. Yəni elmi şura elmi katib adlarının ilk ön tərəfin-dəki elmi sözünün düzgün anlaşılma-ması, başa düşülməməsi bir vaxtlar ADPU-da ziddiyətlər, çəkişmələr tör-etmiş elmi, pedaqoji sahələrdə ahəngdarlığı pozmuşdur. Belə faktlar, dilin insan həyatında çox önəmli, bir vəzifəni də yerinə yetirməsinə: işlərin düzgün yönümdə getməsinə təmin et-mə, gərçək-ləşdirmə, sübut etmə funksiyasını həyata keçirir. Elm şura ali məktəbin bütün həyatına aid ən özek, başlıca, məsələləri araşdıran, uyğun qərarlar çıxaran işlərin doğru yönü-m-də gedijini yoxlayan, pedaqoji, elmi-pedaqoji kadrların hazırlanması səvi-yəsinin yüksəldilməsi üçün ən səmərə-li, dəyərli yolları müəyyən-ləşdirən ali təşkilat, qurum sayılır. Ali mək-təbin struktur göstəriciləri sisteminə aid bəzi terminlərlə müəyyən varlıqlar, onların nitqədə gərçək-ləşdirildikləri anlayışlar arasında münasibəti, bağlılığı düzgün anlamadıqda ciddi yanlışlıqlara yol verilir. Sözün özəlliklərinin (ad-landırma) funksiyasını düzgün yerinə yetirməməsi noticəsində dilin ekstralingvistik, dilxarici aləm arasında uyğunsuzluq yaranır. Yəni, danışdığı-mızda, yazdığımızda yararlanmalıq, istifadə etdiyimiz sözlərin mənası də-qiq-ləşdirilmədikdə ictimai həyatda fəaliyyət göstərən bu və ya digər peşə-nin, vəzifənin daşıyıcıları arasında anlaşılma-zlıq, toqquşma əmələ gəlir, ünsiyət, münasibət pozulur. Elm və təhsil nazirliyi yanında işləyən elmi-tədqiqat institutlarında, ali təhsil ocaqlarında rastlaşdığımız elmi şura, elmi katib adları belə şözlərdəndir. Deməli, ayrı-ayrı, fərqli varlıqların, anlayışların doğru, düzgün anlaşılması onları dilde gərçək-ləşdirən adların, sözlərin mə-nalarının dəqiq, aydın başa düşülmə-sindən aslıdır. Belə faktlar dilin düz-ün-cədən, onun vahidi sözün düşüncə-nin vahidi anlayışdan aparıcı, üstün ol-duğunu göstərir.

Elmi şura və elmi katib terminlərinin ilk komponenti sayılan elmi sözü hərfi mənada yox;düzgünlük, haqiqət ağıla söykənmək, yüz dəfə ölçüb, biçmək anlamında başa düşülməlidir. Azərbaycan ədəbiyyatının çox gözəl örnəklərini yaratmaqda böyük şöhrət qazanan, ürəklərdə əbədi yaşayan, yaddaşlarda silinməz izlər qoyan is-tətkil şairimiz Səməd Vurğun elmə bağlı olduqca dəyərli düşüncələrini oxuculara çatdırmışdır. Həmin örnək-ler bunlardır: Elmin böyük qüdrətilə silahlanan Bir ordu da, sərkərdə də basılmazdır. Həqiqəti idrak ilə keşf edənlər, Yaranmışdır insanlığın son zi-nəti. İnsan oğlu yalnız elmin nəfəsine Deniz kimi, ümman kimi aşib-dəşər. Elmin gücü yol açılmışdır kildən-nəşi donizlərə, İnsan oğlu öz əlimlə səma-ları seyr edəcək Göyde yaman ulduzlar-ı çiçək kimi dərə-dərə, Yaşa elmin qədir səsi! Bir Tanrısın Qifillənmiş hikmətlərə sənənc açar.

(Davamı var)